

HUR FÖRMEDLAS ANTIJUDISKA STEREOTYPER AV KRISTNA FÖRFATTARE - OCH VARFÖR?

Ulrika Lindblad

Helsingfors

Antijudismen utgör inte längre en nödvändig beståndsdel i den kristna teologiska litteraturen. Judaistik studerats vid allt flere teologiska och humanistiska fakulteter. Vetenskapliga exegetiska tidskrifter behandlar såväl judendomen som kristendomen ur icke-dogmatisk synvinkel. Av teologie studeranden krävs kunskaper om judendomen ur dess egna källor. I ett antal länder har man försökt utmönstra de antijudiska stereotyperna ur skolböckerna.

Ändå traderas antijudiska stereotyper, ofta omedvetet, av kristna teologer, som inte själva är verksamma inom exegetiken eller judaistiken (och särskilt av populärvetenskapliga sådana), liksom av äldre kurslitteratur. Dessutom innehåller flera banbrytande exegetiska verk, särskilt de som hör till den »klassiska tyska skolan«, dylika stereotyper. Ett antal av dessa har en klart antijudisk tendens. De utges i nyupplagor utan några förklarande anmärkningar om nyare forskningsresultat.

En del teologer gör omedvetet antijudiska anmärkningar s.a.s. »i förbifarten«, antagligen för att de en gång i barndomen eller under studietiden så införlivat antijudaismen med sin kristendom, att de inte längre »hör«, vad de säger.

I sin bok om liturgiska symboler, *Den talande tystnaden* (avsedd främst för studiecirklar i Svenska kyrkan) beskriver C.H. Martling utan någon kommentar den medeltida framställningen av synagogan som en kvinna med förbundna ögon, omgiven av de fem oförståndiga jungfrurna (s. 34). Även om det inte är författarens avsikt, måste läsaren få det intrycket, att han betraktar denna symbol som talande och fullt adekvat.

I en recension av Tarald Rasmussens *Inimici Ecclesiae* (om Luthers psalmtolkning) fastslår recensenten, Bengt Hägglund, att »de som uppträdde som fiender till Kristus under hans jordiska verksamhet var ofrånkomligt judarna« (STK 69 s. 95-96). Inte »judar«, utan »judarna«. På detta sätt förmedlas undermedvetet intrycket, att Jesus och hans lärjungar »egentligen« inte var judar. Hägglund anser inte, att Luthers tolkning av »judarna« som »fienderna« i psalmerna kan betraktas som antijudisk: saken har ju ingenting med judarna som folk eller ras att göra (s. 96).

Kritiken

År 1975 utgav Charlotte Klein en bok om kristen teologisk antijudaism, *Theologie und Anti-Judaismus* (tre år senare i engelsk översättning som *Anti-Judaism in Christian Theology*). Klein refererar här skrämmande uttryck för antijudaism, främst i tyska, men även i ett antal franska exegetiska och dogmatiska verk. Enligt Luise Schottroff har boken haft föga inverkan på det exegetiska »establishment«.

Ett år tidigare hade Rosemary Radford Ruethers *Faith and Fratricide* utkommit i New York. Enligt Radford Ruether utgör antijudaismen en väsentlig beståndsdel av

kristologin. Den antijudiska traditionen uppkom, menar hon, på grund av de kristnas behov av att legitimera sin egen tolkning av den hebreiska Bibeln. Så länge majoriteten av judarna inte accepterade den kristna - och kristologiska - tolkningen, måste de betraktas som »Guds fiender«. Annars hade den judiska bibeltolkningen ifrågasatt den kristna - och de kristna hade upplevt sig som ifrågasatta i sin identitet (*Faith and Fratricide* s. 94-95). Förhållandet mellan antijudaismen och kristologin är i själva verket så intimt, att de kan betraktas som två sidor av samma teologiska utveckling:

In the synoptic tradition, messianic and anti-Judaic midrashim arose as the two sides of the same development. The character of anti-Judaic thinking in the Christian tradition cannot be correctly evaluated until it is seen as the negative side of its christological hermeneutic (*Faith and Fratricide* s. 64).

Enlight Radford Ruether är antijudaismen alltså fast förankrad i Nya testamentet. Ett av hennes lösningsförslag går ut på en nyöversättning, där de antijudiska begreppen ersätts av kristen självkritik. I stället för att tala om »fariséer«, vill hon tala om »lärare«, »scholars« och »teologer« (s. 231). Många forskare instämmer med Ruether om att »fariséerna« och »judarna« ofta har en symbolisk funktion som fiendebilder. Översättningsförslaget torde dock av flera skäl vara ogenomförbart. Det skulle dölja, inte utmönstra den teologiska antijudaismen, eftersom ordet »jude« i originaltexten automatiskt skulle tilldelas en negativ konnotation. Indirekt skulle en sådan översättning kanske rentav understöda användandet av judarna som fiendebilder. Dessutom skulle kristna då slippa konfronteras med problematiska drag hos evangelierna.

Ofta nog har emellertid kristna exegeter och dogmatiker uppfattat evangeliernas farisébild som helt korrekt och försökt finna rabbinska citat, som kan understöda den. Exegetisk och judaistisk forskning har för länge sedan visat, att denna bild är falsk. Ändå fortlever den envist. Detta innebär, att man ofta finner *såväl* en historiskt oriktig negativ bild av judendomen på Jesu tid *som* en tendens att använda »judarna« eller »fariséerna« som fiendebilder i debatter, som inte har någonting med dem att göra.

Den programmatiska antijudaismen

För inte så länge sedan gjorde sig Ulrich Wilckens till förespråkare för en programmatisk antijudaism, som han dock ville hålla fri från antisemitism. År 1974 recenserade David Flusser Wilckens' kommenterade översättning av Nya testamentet (*Evangelische Theologie* 34). Flusser karakteriserar Wilckens' inställning som klart antijudisk och menar, att han genomgående använder grällare färger än originaltexterna. Dessutom har han tolkat även texter, som inte i sig själva har någon antijudisk tendens i antijudisk riktning. I sitt genmäle i samma årgång av *Evangelische Theologie* visar sig Wilckens djupt sårad över beskyllningen för antisemitism, men fastställer samtidigt, att antijudaismen - vilken dock enligt hans uppfattning inte har någonting med judarna som folk eller som medmänniskor att göra (s. 611) - utgör en del av kristendomen. Wilckens uppfattar den kristna teologiska utvecklingen på exakt samme sätt som Ruether, men bedömer den positivt:

Weil sich so das Christentum nicht nur religionsgeschichtlich, sondern vor allem theologisch gesehen, aus jüdischer Glaubensüberlieferung herausgebildet und *gegen* dieses sein eigenes Profil gewonnen hat, sind die antijudaistischen

Motive im Neuen Testament christlich-theologisch *essentiell*. So sehr sie richtig nur verstanden und rezipiert werden, wenn sie nicht zur religiösen Diffamierung der Juden, sondern zur Profilierung des eigenen Glaubens gebraucht werden, so wichtig ist ihre Rezeption in jeder christlichen Gemeinschaft (s. 611).

Wilckens går inte in på, hur dessa motiv faktiskt använts, inte heller på hur det kan vara möjligt, att fördöma ett folks religiösa och kulturella arv, utan att detta påverkar inställningen till det som »folk och medmänniskor«. Han väntar sig uppenbart, att judar, som diskuterar med honom, skall acceptera hans programmatiska antijudaism. Han ger även Flusser rätt i, att det i hela hans bok (den kommenterade översättningen av Nya testamentet) inte finns ett enda positivt ord om judendomen: meningen var, att få fram, vad texterna själva säger (s. 604).

Lika konsekvent är Ernst Käsemann i sin teologiska antijudaism. I *Paulinische Perspektive* läser vi bl.a.:

Wenn man die Polemik der paulinischen Rechtfertigungslehre verstehen will, muss man sich diese Entwicklung vor Augen halten. Gewiss ist diese Lehre im antijudaistischen Kampf erwachsen und steht und fällt mit solchen Antithesen (s. 127).

I själva verket borde det heta »en luthersk tolkning av Paulus' lära om rättfärdiggörelsen«. Men det verkar, som Käsemann även hade ett öga på Luthers kamp mot katolska kyrkan, ty han frågar:

Wir haben zu fragen: Wen repräsentiert der jüdische Nomismus, gegen den Paulus sich wandte?

och svaret anar vi redan:

Er vertritt jener Gemeinschaft frommer Menschen, welche Gottes Verheissungen zu ihrem Privileg und Gottes Gebote zum Mittel ihrer Selbstheiligung machen (s. 128).

- med andra ord, debatten om nåden och gärningarna!

Denna dogmatiskt antijudiska uppfattning är förhärskande hos andra representanter för den »klassiska tyska skolan«. Günter Bornkamms *Jesus von Nazareth* (1956, 13 uppl. 1983, engelsk översättning 1969) torde enligt Bengt Holmberg vara en av de flitigast använda kursböckerna under de senaste trettio åren (STK 69 s. 71). I denna bok erfar läsaren, att »ohne Zweifel hat die Religion des alten Israel im Judentum nach dem Exil eine ungeheure Verengung und Versteinerung erfahren«, men »noch in der Pervertierung ist das ursprüngliche Verständnis von Gottes Macht und Gesetz ... erkennbar« (s. 33). Den engelska översättningen använder ordet »perversion«, ett ord med om möjligt ännu negativare konnotation än »Pervertierung« (s. 37). Skillnaden mellan »det gamla Israel« och »judendomen« är betecknande. Av teologiska skäl kan Bornkamm inte förkasta Israel,

kyrkan skall ju föreställa det nya Israel. »Judendomen« däremot ges en helt negativ konnotation för att Jesu budskap skall framträda klarare. Därför erfar vi även att

Der Lohngedanke als solcher ist ihm (Jesus, min anm.) fraglos aus alttestamentlich-jüdischer Tradition überkommen. Aber es zeigt sich sofort, wie anders er dort begegnet. Er hat sich, zumal im späteren Judentum, qualvoll verfestigt und ist versteinert in einem Vergeltungsdogma (s. 129).

Denna dogm omnämns ofta, givetvis utan källhänvisning. Typiskt är även »heads, I win - tails, you lose«-resonemanget. Även om Jesus övertagit någonting ur judendomen, måste det där förekomma i »alldeles annorlunda« form. Bornkamm anlitas uppenbarligen flitigt av såväl protestantiska som katolska dogmatiker.

Two critical catholic theologians

Till dessa dogmatiker hör Hans Küng, den berömda kritiska katolska teologen, åtminstone i verket *Christ sein* från år 1974. Detta är så mycket mera överraskande som Küng senare skrivit en intressant och sympatisk bok om judendomen, *Das Judentum* (1990). I *Christ sein* förefaller Küng att utgå från, att evangeliernas framställning av fariséerna är historiskt riktig. Dessutom accepterar han den tolkning av judendomen han finner hos Bornkamm, Bultmann, Käsemann... Det här beror dock inte på någon antisemitisk tendens hos Küng: tvärtom ägnar han en stor del av boken åt att fördöma den kristna och kyrkliga antisemitismen. *Christ sein* är internt katolskt kyrkokritisk. Och det förefaller som om fariséerna fick symbolisera katolska kyrkans hierarki. Ett typiskt avsnitt är följande:

Man muß doch genau wissen, woran man sich zu halten hat: wie weit man am Sabbat gehen darf... ob man ein am Sabbat gelegtes Ei essen darf...
So lernte man Mücken seihen: eine raffinierte Technik der Frömmigkeit...
Eine Eifer für das Gesetz, dessen Rückseite die Angst vor der überall lauernen Sünde ist (s. 195)

Trots sin stora beläsenhet anger Küng inga judiska källor. Tydligt följer han här Bultmann: uppfattningen, att fariséerna samtidigt var stolta och egenrättfärdiga och dödligt rädda att ändå begå någon synd är bultmannsk. Även exemplet med ägget finner man hos Bultmann (*Primitive Christianity* s. 66). Bultmann själv påpekar, att det här dock torde ha rört sig om en akademisk fråga utan praktisk betydelse. Küng däremot skriver, som om frågan varit väsentlig. Küngs hetska ton torde bero på, att han här samtidigt tänker på katolska kyrkans ledning. Han talar nämligen om »de skriftlärda magisterium« (*Lehramt*, s. 195), en historisk och teologisk absurditet. Själva terminologin avslöjar, att en emotionell förväxling ägt rum:

Und zum geschriebenen Gesetz Gottes, der »Tora« tritt gleichberechtigt - pariu pietatis affectu anzunehmen - die mündliche Ueberlieferung, die »Halacha«, die »Ueberlieferung der Alten«, das Werk der Schriftgelehrten (s. 195)

Här är allt så fel, det gärna kan bli. Kung låter fariséerna symbolisera den katolska hierarkin, men ger samtidigt intryck av att beskriva en historisk realitet. Halakha är inte den enda muntliga traditionen. Det är riktigt, att fariséerna följde traditioner, som andra, t.ex. sadducéerna, inte accepterade. Men eftersom prästerskapet vid Jerusalems tempel bestod av sadducéer, hade de knappast, även om de - per impossibile - utövat ett »ofelbart« magisterium, dogmatiserat fariséernas traditioner! Om man slutligen vill jämföra de skriftlärdas med någon grupp i (katolska) kyrkan, måste det snarast bli med teologerna. - Hur berättigad Kungs kamp mot den katolska hierarkin än må ha varit och fortfarande vara, är användandet av antijudiska fiendebilder absolut förkastligt.

E.P. Sanders har konstaterat, att många protestantiska teologer projicerat på judendomen, vad de mest ogillar hos katolska kyrkan:

We have here the retrojection of the Protestant-Catholic debate into ancient history, with Judaism taking the role of Catholicism and Christianity taking the role of Lutheranism (Paul and Palestinian Judaism s. 57)

Hos Kung spelar uppenbarligen fariséerna den katolska hierarkins roll och Jesus kyrkokritikens roll.

I *Das Judentum* fäster Kung i sin fariséframställning större vikt vid moderna forskningsresultat. Han visar sig även klart medveten om den nytestamentliga antijudaismen. Såväl i *Christ sein* som i *Das Judentum* säger han klart ifrån, att det är lika absurt att tala om en kollektivskuld för Jesu död hos det judiska folket som hos det romerska. Han säger även, att ingen kan avgöra, vem som hade den största skulden till Jesu död (*Christ sein* s. 328, *Das Judentum* s. 407-408). Men i *Christ sein* läser vi - något ologiskt -, att lagen dödade Jesus, att lagen »ville« hans död (s. 328). Detta påstående bortfaller senare.

I *Das Judentum* säger Kung, att han i sin kristologi följer den »klassiska tyske linjen« (s. 829). Kanske är det denna linje som i *Christ sein* ibland förleder honom till ett slags »heads, I win - tails, you lose«-resonemang i Bornkamms stil. Visserligen förekommer den s.k. gyllene regeln hos rabbi Hillel - men där kunde den även förstås som klok anpassning (s. 249). Kärleken till nästan förekommer i den hebreiska Bibeln (s. 248). Icke desto mindre skriver Kung, att Jesus i bergspredikans sista antites »vollzieht... eine ausdrückliche Korrektur des alttestamentlichen Gebotes 'Du sollst deinen Nächsten lieben und der Qumranvorschrift 'Du sollst deinen Feind hassen'« (s. 249-250). Åtminstone för bibliskt och historiskt mindre bevandrade läsare, måste slutintrycket bli, att Gamla testamentet i alla fall på något sätt innehåller en lektion i hat.

Kung medger, att »någon rabbi någonstans« kan ha sagt, att sabbaten är till för människan, inte människan för sabbaten. Men detta utgjorde i så fall ett undantag - en svala betyder ännu ingen sommar - och betydde i varje fall någonting helt annat, än Jesus menade. Dessutom var ett sådant yttrande djupt chockerande för judiska öron (*Christ sein* s. 199).

Liknande, men mera prononcerade antijudiska stereotyper finner vi hos en annan kritisk teolog, Eugen Drewermann. Visserligen uttalar sig denne mot antisemitismen och kritiserar - med rätta - den kyrkliga antisemitiska traditionen. Men på grund av sin negativa inställning till historisk-kritisk forskning, har han uppenbarligen aldrig bemödat sig om, att skaffa sig kunskaper om judendomen på Jesu tid (eller vid någon annan tidpunkt). I stället har han recipierat den kyrkliga antijudaismen, projicerad på det psykologiska planet.

Kleriker utgör en kritik av katolska kyrkans celibats- och lydnandsplikt, främst ur psykologisk-psykoanalytisk synvinkel. Här finner vi den retrojektion Sanders talar om:

die Erscheinung Jesu bedeutete für ihn (dvs. Paulus, min anm.) das Ende eines Unlebens unter der Zuchtrute äusserer Gesetzlichkeit, das Ende einer Ueberich-Religion der Angst und der Aussenlenkung (s. 599)

Här får Drewermann Jesus att framträda som befriaren från judendomen... Beskyllningen för legalism är klassisk, och torde härstamma från Bultmann - Bornkamm - Käsemann... Det börjar bli ovanligt, att tala om judendomen som en fruktans religion. Kanske tänkte Drewermann på den tyska översättningen av en hymn tillskriven Thomas av Aquino... Utrycket »icke-liv«, *Unleben* är det starkaste jag träffat på i liknande sammanhang. Eventuellt har det någonting att göra med, vad både Rosemary Radford Ruether och Charlotte Klein konstaterat: att en del kristna teologer skriver som om judendomen inte existerade eller egentligen inte borde existera. Trots Drewermanns psykoanalytiska tolkning och avvisande inställning till historisk-kritisk forskning ger bibliografin det intrycket, att hans bild av judendomen härstammar från tyska bibelkommentarer från 50- och 60-talet. Flera dylika verk finns nämligen upptagna, däremot varken judaistisk litteratur eller modern anglosaxisk exegetik. En anmärkning efter »Unleben«-passusen hänvisar till Kuss *Der Römerbrief* II s. 462-485. Nämda avsnitt innehåller dock en helt saklig diskussion av vem som avses i Rom 7,7-25. Kuss kommer till, att det är människan före Kristus.

Drewermann beskriver även i synnerligen negativa ordalag Israels religion, vilken han beskyller för en negativ inställning till det kroppsliga, bristande förståelse för naturens skönhet och framför allt för att ha förkastat tron på ett evigt liv.

Indem die Religion Israels die Vergöttlichung der Natur ebenso verwarf wie den Gedanken und den Kult eines unsterblichen Lebens, blieb sie noch weit aussichtsloser dem Diesseits verhaftet als jede andere Religion (*Kleriker* s. 494)

Drewermann ger här intrycket, att Gamla testamentet i sin helhet uttryckligen förkastade tanken på ett evigt liv, vilket inte är historiskt exakt. Dessutom säger han, att kristendomen mottog läran om det eviga livet från Egypten. Detta förvånar, då t.o.m. deciderat anti-judiska exegeter skriver, att fariséerna, i motsats till sadducéerna, trodde på uppståndelsen. Detta läser vi även i Nya testamentet... Höga visan, som sannerligen inte är fientligt inställd till det kroppsliga, anser Drewermann härstamma från Egypten. Visst finns det paralleller, men med den sortens resonemang kunde man även visa, att en stor del av Karin Boyes, Hjalmar Gullbergs och Harriet Löwenhjelm's dikter egentligen inte hör hemma i den svenska lyriken... Uppenbarligen är det åter frågan om, vad den teologiska jesustolkningen kräver: Israels religion måste framställas så negativt som möjligt, för att Jesus skall kunna framställas som terapeut.

I *Kleriker* är de antisemitiska stereotyperna inte ens motiverade av sammanhanget. I en artikel i *Judaica* 48 påvisar Nico Rubeli, att även exegeten Drewermann använder sig av dylika - de är legio i hans kommentar till Markusevangeliet.

En konservativ(are) katolsk teolog

Jag har valt Hans Küng och Eugen Drewermann som exempel främst på grund av deras stora popularitet och den enorma spridning deras böcker åtnjuter. Det vore dock orättvist, att ge det intrycket, att kritiska katolska teologer utmärker sig för större antijudaism än traditionella. Det är därför skäl att kasta en blick på Hans Urs von Balthasar, som hör till de teologer Klein refererar.

I *Herrlichkeit* förekommer ett avsnitt om »det gamla förbundets ruiner«. Här skriver Balthasar bl.a.

Und alles, was der jüdische Mensch unternehmen mochte, um in Sehnsucht nach der Erfüllung so etwas wie eine Konvergenz zu erzwingen, erwies sich nachträglich als das Verkehrte (III/2/II s.32)

Och så förhåller det sig i sanning enligt Balthasar. Offrar judarna, är det fel:

Zu diesem Tun gehören auch die blutigen Opfer, die nach wie vor im Tempel geschlachtet werden - in einer fast sturen Treue zur Tradition, unangefochten von jeder geistlichen Entwicklung des Selbstverständnisses (III/2/I s. 358)

Tror de på uppståndelsen, så är det av fel orsaker:

Der spätjüdische Unsterblichkeits- und Auferstehungsglaube stammt weniger aus der Glaubens- und Hoffensgewissheit als aus dem Nichtaushaltenkönnen des ethischen Paradoxes (III/2/I s. 360)

Och slutligen det ofattbara:

die grosse Hure Jerusalem wurde mit Glut aus Gottes Herrlichkeit angezündet und zerstört (III/2/II s. 31)

- med andra ord, Gud skulle ha gjort slut på sitt förbund och förstört sitt folk... Uttrycket »horan Jerusalem« härstammar kanske från någon speciellt antisemitisk kyrkofader. *Herrlichkeit*...

Feminismen och patriarkalismen

Judendomen - sedd som patriarkalismens religion - får även spela brottslingens roll hos en del kristna feminister. Andra, såsom Rosemary Radford Ruether, Luise Schottroff och Elisabeth Schüssler-Fiorenza är medvetna om farorna i detta sammanhang. Schüssler-Fiorenza diskuterar dem utförligt i *In Memory of Her* (s. 105-110).

Judendomen, förklarar man, var patriarkalisk. Jesus förkunnade kvinnans befrielse. Påståendet, att kvinnans kropp i judendomen betraktades som oren förekommer även (Elisabeth Moltmann-Wendell, *Humanity in God* s. 38 - även om Moltmann-Wendell talar om »Eastern women« och »his culture«). Sant är naturligtvis, att det judiska samhället var patriarkaliskt. Det var nämligen alla samhällen på den tiden.

På detta sätt ses Jesus som befriaren från patriarkalismen helt i analogi med Jesus som befriaren från lagen - och patriarkalismen, liksom tidigare lagen får representera judendomen.

Teologernas behov av antijudaism

Det mest häpnadsväckande i detta sammanhang är utan tvivel, att påståenden, som för länge sedan vederlagts av forskningen, upprepas av samtida teologer, vilka egentligen måste ha haft tillgång till exegetiska och judaistiska forskningsresultat, åtminstone känt till huvuddragen ur tidskriftsartiklar och bokrecensioner. Tydligt är myten för stark för historien. Även om man vet, att farisébilderna i Nya testamentet är tendentiös, även om man vet, att det finns en stark kristen antisemitisk tradition, som framträder tydligt hos vissa exegeter, »måste« ändå judendomen på Jesu tid ha varit någonting ganska negativt, mot vilket Jesu budskap avtecknar sig i lysande kontrastfärger. Tankarna går till det detektivromanförfattarinnan Josephine Tey i *The Daughter of Time (En gammal skandal)* kallar »Tonypandy«.

En annan aspekt är lika märklig. Teologer, som endast läst Boussets bok om judendomen och en samling mer eller mindre lösryckta rabbiniska citat, anser sig ärligt som specialister på judendomen och kommer med auktoritativa uttalanden. Det är ungefär som om någon, som läst om Jane Austens romaner i någon amerikansk »outline«-serie (intrigen och de viktigaste personerna), skulle försöka göra auktoritativa uttalanden om Jane Austen och den engelska litteraturen i början av 1800-talet.

Förklaringen torde vara både psykologisk och dogmatisk. E.P. Sanders har i flera böcker påpekat, att en kristendom som definierar sig själv utgående från kärleken till nästan och tron på Guds nåd »behöver« en judisk religion som förnekar detta:

Jewish scholars have generally seen the break as *credal* and as being based on the doctrine that Jesus was divine. For a long time, Christians agreed with this: what was wrong with the Jews was that they denied the divinity of Christ. But in the eighteenth and nineteenth centuries, many Christians began to lose confidence in the creeds. They defined Christianity humanistically, not by the creeds, but by religious and ethical virtues. They then needed a contrasting religion, one that denied what Christians believed in. (*Judaism: Practice and Belief* s. 400)

Küng, som - med all rätt - påpekar, att katolsk praxis (liksom andra kyrkors praxis) skiljer sig från Jesu förkunnelse, behövde i *Christ sein* en opponent på Jesu tid, en opponent som kunde överta den katolska hierarkins roll, för att Jesu förkunnelse skulle ses som riktad mot denna. Drewermann behövde en överjagsreligion, för att kunna framställa Jesus som terapeut. På det sättet har vad Rosemary Radford Ruether definierade som den negativa sidan av kristologin och bibeltolkningen modifierats, så att den utgör den negativa sidan av en kyrkokritisk eller psykoanalytisk Jesustolkning.

Receptionen av antijudaismanklagelserna

Kritiken av antijudaismen i den kristna teologin har förekommit rätt länge. Uppfattningarna om, hur denna kritik mottagits, varierar. Beträffande det tyska exegetiska establishment menar Luise Schottroff, att det ignorerat såväl Charlotte Klein som E.P. Sanders som andra kritiker (*Befreiungserfahrungen* s. 339, 354-356). Många tyska exegeter har bevarat en deciderat antijudisk inställning. Hon analyserar verk av en protestantisk (F. Hahn) och en katolsk (J. Blank) exeget och belägger deras antijudiska inställning. Hos Blank finner Schottroff det motsägelsefullt, att han visserligen medger, att man inte kan ge det judiska folket i sin helhet skulden för Jesu död, men ändå skriver, att judarna på grund av lagen »måste« fordra Jesu död - eftersom tanken på Jesu gudom är så svår att acceptera för judar (s. 341-342). Samma påstående fann vi hos Hans Küng; där var det väl snarare på grund av Jesu mänsklighet som lagen dödade honom. Schottroffs slutomdöme om situationen lyder:

Der Aufsatz von J. Blank zeigt erneut, wieso der christliche Antijudaismus so ungebrochen weitergeführt wird, auch dort, wo das Problem seiner Existenz angesprochen wird: weil der Gegensatz Jesu zum Judentum als essentieller Gegensatz angesehen wird, der zum Tode Jesu führen muss (s. 343)

Detta omdöme passar även in på Hans Küng i *Christ sein* och på Drewermann.

Küng bedömer situationen helt annorlunda än Schottroff. I *Das Judentum* skriver han:

Doch manche christliche Exegeten - und deutsche besonders - scheinen Angst zu haben, Kritik zu üben an planmäßiger exegetischer Nivellierung, weil sie so leicht des Antisemitismus angeklagt werden können (s. 387)

- kanske en väl optimistisk syn på saken bara sexton år efter Wilckens' programmatiska antijudaismdeklaration...

Med planmässig exegetisk nivellering menar Küng närmast E.P. Sanders. Men Sanders' framställningar baserar sig på hans kännedom om judendomen. Om tyska exegeter tvekat, att ta upp kampen med honom, beror det antagligen på, att hans kunskaper om judendomen ur dess egna källor vitt överstiger deras egna. Han *har* kritiserats både för sin framställning av judendomen och för sin framställning av Jesus (Neusner, Charlesworth). Men om den historiska judendomen utgör ett problem för de kristologer, som alltför okritiskt upptagit den klassiska tyska linjen, är detta inget problem för exegeten, ännu mindre för historikern. De ägnar sig åt icke-dogmatisk forskning. Därför kan man inte heller kritisera Sanders' kristologi: han har ingen sådan.

Küngs reaktion mot Sanders är förstäelig: i *Jesus and Judaism* karikerar Sanders skickligt drag, som är karakteristiska för många kristna teologer, i det han karakteriserar följande påståenden som otroliga, *incredible*:

1. He (Jesus, min anm.) was one of the rare Jews of his day who believed in love, mercy, grace, repentance and the forgiveness of sins.
2. Jews in general, and Pharisees in particular, would kill people who believed in such things.

3. As a result of his work, Jewish confidence in election was 'shaken to pieces', Judaism was 'shaken to its foundations', and Judaism as a religion was destroyed. (s. 326-327)

Påståenden 1. och 2. finner vi - i förmildrad form - i *Christ sein*. Att Jesus innebär slutet på judendomen förutsätts stillatigande av många kristna teologer, Hans Urs von Balthasar skrev det i ganska brutala ordalag. Den berömda experten på Israels historia, Martin Noth fastslår det som vore det ett historiskt faktum (*Geschichte Israels* s. 386).

Förekomsten av antisemitiska stereotyper även i samtida teologisk litteratur och den bristande receptionen av kritiker som Charlotte Klein, E.P. Sanders och andra tyder på, att Rosemary Radford Ruether åtminstone delvis hade rätt: för en del (många?) kristna teologer utgör någon form av antijudaism en nödvändig beståndsdel av kristologin och kyrkosynen. Det faktum, att dylika stereotyper ofta övertagits ur äldre exegetiska verk, visar även, att den judaistiska forskningen fortfarande är alltför okänd.

Bibliografi

- Hans Urs von Balthasar, *Herrlichkeit* III/2/I. Einsiedeln 1967.
Herrlichkeit III/2/II. Einsiedeln 1969.
- Günter Bornkamm, *Jesus von Nazareth*. Stuttgart 1956. 13 uppl. 1983; eng. övers.: *Jesus of Nazareth*. London 1960, 8 uppl. 1988.
- Rudolf Bultmann, *Primitive Christianity in Its Contemporary Setting* (övers. av *Das Urchristentum im Rahmen der antiken Religionen*) 1956, 18 uppl. Philadelphia 1980.
Theologie des Neuen Testaments. 9 uppl. Tübingen 1984.
- Eugen Drewermann, *Kleriker. Psychogramm eines Ideals*. 4 uppl. Olten 1989.
- Elisabeth Schüssler-Fiorenza, *In Memory of Her*. New York - London 1983.
- David Flusser, »Ulrich Wilckens und die Juden«. *Evangelische Theologie* 34 (1974) s. 236-243.
- Bengt Häggglund, recension av Tarald Rasmussen, *Inimici Ecclesiae*. *Svensk Teologisk Kvartalskrift* 69 (1993) s. 95-96.
- Charlotte Klein, *Theologie und Anti-Judaismus*. München 1975; eng. övers.: *Anti-Judaism in Christian Theology*. Philadelphia 1978.
- Otto Kuss, *Der Römerbrief* del II. 2 uppl. Regensburg 1963.
- Hans Küng, *Das Judentum*. München 1990.
Christ sein. München 1974.
- Ernst Käsemann, *Paulinische Perspektiven*. 2. uppl. Tübingen 1972.
- C.H. Martling, *Den talande tystnaden*. Stockholm 1988.
- Elisabeth Moltmann-Wendell - Jürgen Moltmann, *Humanity in God*. London 1984.
- Martin Noth, *Geschichte Israels*. Göttingen 1954.
- Nico Rubeli, »Antijüdische Clichés und antisemitische Stereotypen bei Eugen Drewermann«. *Judaica* 48 (1992) s. 98-133.
- Rosemary Radford Ruether, *Faith and Fratricide*. New York 1974.
- E.P. Sanders, *Jesus and Judaism*. London 1985.
Judaism: Practice and Belief. London - New York 1992.
Paul and Palestinian Judaism. London 1977.

Luise Schottroff, *Befreiungserfahrungen. Studien zur Sozialgeschichte des Neuen Testaments*. München 1990.

Ulrich Wilckens, »Das Neue Testament und die Juden«. *Evangelische Theologie* 34 (1974) s. 602-611.

* * *

Summary

In spite of the importance accorded to Jewish studies at many universities today, and in spite of the high scholarly standard of articles in international exegetical journals, anti-Jewish stereotypes are - often unwittingly - handed on by theologians in other fields, as well as by some text books. Surprisingly many theologians appear to dissociate biblical-theological anti-Judaism entirely from actually existing Jews. This may be because »the Jews« or »the Pharisees« are frequently accorded a symbolic function as »the world« (enemies of God and man, of the true faith). Sadly, even critical theologians such as Hans Küng and Eugen Drewermann, as well as some Christian feminists have received the classical anti-Jewish stereotypes and put them to new use. Many people who, in other circumstances, severely criticize anti-Judaism and anti-semitism, appear to think some modified form of anti-Judaism necessary for theological purposes. Facts, theories and interpretations are still frequently taken from sources which are markedly anti-Jewish. Those who are not engaged in exegetics or Jewish studies still all too rarely consult Jewish sources or scholarly studies by experts. Even Hans Küng, who is fully aware of the existence of Christian antisemitism, partially takes his picture of Judaism from what he calls »the classic German line in Christology«: A. Schweitzer - Bultmann-Käsemann-Bornkamm-E. Schweizer. In the seventies, a German exegete could still profess a programmatic anti-Judaism. According to the well-known theologian Luise Schottroff, little had changed by 1990: the criticism against theological anti-Judaism (for instance Charlotte Klein, and later, E.P. Sanders) had had no impact on the German exegetical establishment. Hans Küng, on the other hand, in *Das Judentum* affirmed that exegetes are too frightened of being thought antisemites to dare criticize a »levelling exegesis« - by which he principally means E.P. Sanders. Rosemary Redford Ruether in a book published in 1974 described anti-Judaism as the other side of christology and ecclesiastic self-interpretation. E.P. Sanders affirms that Protestant theologians need anti-Jewish stereotypes to help them emphasize the humanity of Christ and of Christianity. A survey of theological literature suggests that they are both right.